

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
XII Міжнародної наукової конференції

Листопад 2020 року

Харків
ТОВ «НТМТ»
2020

УДК 94+902/904](477)(063)
П78

Редактор: **С. В. Д'ячков**

Редакційна колегія:

В. С. Аксьонов, Ю. М. Бровендер, А. М. Домановський, С. А. Задніков,
В. В. Колода, С. Д. Литовченко, К. Ю. Пеляшенко, І. П. Сергеев, В. В. Скирда,
С. Б. Сорочан, А. М. Токарев, Ю. І. Цитковська, І. Б. Шрамко.

Видається за рішенням:

Вченої ради історичного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 8 від 30.10.2020 р.).

Правління Харківської обласної історико-археологічного товариства
(протокол № 3 від 8.10.2020 р.)

**П78 Проблеми історії та археології України : Тези доповідей XII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 215-річчю Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, листопад 2020). — Харків: ТОВ «НТМТ», 2020. — 76 с.
ISBN 978-617-578-315-3.**

Збірник містить тези доповідей учасників XII Міжнародної наукової конференції «Проблеми історії та археології України», присвяченої 215-річчю Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Тематика доповідей традиційно висвітлює актуальні проблеми дослідження історії та археології в широкому хронологічному діапазоні: від кам'яного віку до Нового часу. Особливу увагу приділено вивченню пам'ятників епохи бронзи, скіфської культури, старожитностей античної та візантійської цивілізацій, проблем хазарської і слов'янської археології.

Для археологів, істориків, краєзнавців, працівників музеїв, викладачів і студентів гуманітарних факультетів класичних університетів, всіх, хто цікавиться археологією та історією.

УДК 94+902/904](477)(063)

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Тези доповідей XII Міжнародної наукової конференції

Листопад 2020 року

Відповідальний за випуск *С. В. Д'ячков*
Комп'ютерне верстання *Ю. І. Цитковська*
Коректор *І. Л. Д'яченко*

Підписано до друку 13.11.2020. Формат 60×84/8.
Гарнітура Minion Pro. Ум. друк. арк. 8,83. Наклад 150 прим.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Свідоцтво ДК № 1748 від 15.04.2004.
ТОВ «НТМТ», пр. Науки, 58, к. 108, м. Харків, 61072, Україна

ISBN 978-617-578-315-3

© Колектив авторів, 2020
© ХНУ імені В. Н. Каразіна,
2020
© КОІАТ, 2020

За результатами обробки даних, створення каталогу пам'яток і картографування можна висунути наступні тези:

— В басейні р. Лопань не відомо жодного укріпленого пункту — городища, на відміну від інших мікрорегіонів сіверськодонецького Лісостепу.

— На сьогоднішній день можна говорити про наявність 26 відкритих поселень та двох курганних могильників скіфського часу (є інформація також про зруйнований курганний могильник на Холодній Горі в м. Харків);

— Більша частина відомих пам'яток (13 поселень та два могильники) розташована в середній течії річки, в районі міста Дергачі, його південних та північних околиць, на невеликому відрізку, приблизно 12 км. Майже всі пам'ятки знаходяться на правому корінному березі р. Лопань, і лише кілька поселень мають

низьку топографію і розміщені в заплавах частинах або на схилах перших терас. Ймовірно, саме тут в районі сучасних Дергачів знаходилась основна агломерація населення скіфського часу. На більшості поселень, які тут відомі, фіксуються зольники.

— Інший великий куц поселень скіфського часу розміщено вздовж притоки лівого берега Лопані — р. Лозовенька. Всі шість поселень тут розташовані на пологих схилах лівого берега Лозовеньки, культурний шар слабо виражений, на жодному не зафіксовані зольники.

— Верхня течія річки Лопань, від с. Безруки і далі на північ, майже не була заселена в скіфський час. Тут відомо кілька поселень, невеликих за площею, зі слабо вираженим культурним шаром.

— Матеріали з розкопок і розвідок дозволяють дійти думки, що басейн р. Лопань був лише локально заселений лісостеповим населенням протягом V—IV ст. до н. е.

Ю. Б. Полидович (Київ)

ЗОЛОТАЯ ПЛАСТИНА С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ОЛЕНЯ ИЗ КОЛЛЕКЦИИ С. А. МАЗАРАКИ

В 1883–1885 гг. роменский помещик С. А. Мазараки произвёл раскопки курганов скифского времени в бассейне р. Сула в пределах Роменского у. Полтавской губ. Их результаты настолько впечатлили научную общественность, что в 1886 г. Императорская археологическая комиссия выдала С. А. Мазараки Открытый лист и средства на проведение новых раскопок.

Находки 1883–1885 гг. какое-то время находились в домашнем музее в имении Мазараки (с. Поповка Роменского у.). Самой впечатляющей находкой была золотая пластина–обивка горита с изображением оленя. Её рисунок был опубликован в журнале «Нива» в 1887 г.

В конце 80-х гг. XIX в. значительная часть собрания С. А. Мазараки, в том числе и золотая пластина, была приобретена А. А. Бобринским в собственную коллекцию. В 1894 г. А. А. Бобринский опубликовал пластину и сведения о кургане у с. Аксютинцы, где она была найдена. Значительная часть коллекции А. А. Бобринского со временем попала в Киевский научно-художественный и промышленный музей, но судьба пластины неизвестна.

Согласно данным А. А. Бобринского, пластина имела прямоугольную форму размером около 24 × 14 см (на рисунке в «Ниве» её верхний левый край закруглён). Вдоль края были пробиты небольшие отверстия, в которых сохранилось много золотых гвоздиков.

На пластине изображен лежащий олень. Его правая передняя нога вытянута вперёд, остальные ноги поджаты под туловище. Шея выпрямлена, голова лежит на копыте вытянутой ноги. Глаз, нос и рот воспроизведены с долей реализма. Ухо длинное, его внутренняя часть показана рифлением. Мощная крона рогов состоит из одного переднего отростка, превращённого в грифонью голову, четырех аналогичных задних и пятого отростка в виде ветви рогов из пяти С-видно изогнутых отростков. Внутренняя линия шеи оленя и всех пяти грифонов, а также один из задних отростков подчёркнуты рядом «жемчужин». Между ухом, рогами и спиной находится вытянутая пальметка (второе ухо?). Линия спины прямая. Плечо крупное,

с вписанными орнаментальными элементами (по мнению А. Р. Канторовича, в плечо «вписана» голова лося). Рёберная часть туловища выделена наложенной головой хищной птицы. Круп приподнятый. Хвостик короткий. Копыта — бутонovidные.

По стилистическим признакам изображение оленя полностью соответствует традиции первой половины V в. до н. э. В тоже время, поза, в которой воспроизведено животное, уникальна. Наиболее характерными для раннескифского искусства были изображения «летающих» оленей с подогнутыми ногами и вытянутой вперёд шеей и головой. С первой половины V в. до н. э. распространились изображения «лежащего» оленя с подогнутыми ногами и прямо поставленной головой. Данная трансформация образа, вероятно, была связана с его переосмыслением. Олень становится важным жертвенным животным, что отразилось в появлении сцен «терзания». Самая ранняя из известных — сцена терзания оленя на золотой пластине-обивке горита из кург. 1 у с. Ильичёво (Крым).

В скифском «зверином стиле» поза зверя была символической, и каждый образ имел свои особенности воспроизведения. Скажем, оленей никогда не изображали с головой, опущенной «к земле», а лошадей, напротив — с головой, поднятой «к небу». На аксютинской пластине изображен олень с опущенной головой, что делает его уникальным.

Единственным аналогом является изображение на золотой метописе из кургана у с. Будки Роменского у. (раскопки С. А. Мазараки, 1897 г.). В центре этой пластины воспроизведён «лежащий» олень с подогнутыми под туловище задними ногами, вытянутыми вперёд передними, вытянутой шеей и головой, положенной на передние ноги. С обеих сторон оленя атакуют грифоны. Комплекс кургана у с. Будки датируется IV в. до н. э., но изображение на метописе может быть более ранним.

Это изображение даёт ключ к пониманию аксютинского изображения, поскольку вводит мотив оленя

с головой, положенной на переднюю ногу, в сцену «терзания». Вероятно, подобный иконографический мотив появился как вариант поиска композиционных схем воспроизведения образа оленя-жертвы, ставшего актуальным в первой половине V в. до н. э. Очевидно, что вариант, предложенный мастером «аксютинской пластины», не прижился, в отличие от варианта мастера

«ильичёвской пластины», который стал определяющим в скифском искусстве в V—IV вв. до н. э.

Аксютинская пластина и будковская метопида происходят из одного региона — Посулья. Однако ставить вопрос о выделении посульского центра торевтики только на этом основании представляется преждевременным.

Ю. О. Пуголюк (Полтава), Д. С. Гречко, О. В. Каряка (Київ)

ПРО ВИКОРИСТАННЯ КОСМОЗНІМКІВ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПАМ'ЯТОК СКИФСЬКОГО ЧАСУ

Під час підготовки до польових досліджень було проведено візуальне обстеження різноманітних джерел супутникової зйомки, що є у вільному доступі в мережі Інтернет (Google Earth, ESRI, Bing і т. п.). Дане обстеження дозволило виявити значну кількість світлих плям і місця їх концентрації, які, за попередніми оцінками, можна було визначити як зольники та кургани.

У 2019 р. Полтавською археологічною експедицією ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАНУ під керівництвом Ю. О. Пуголюка спільно з Більською археологічною експедицією ІА НАНУ було проведено розвідки у Диканському районі з метою перевірки культурно-хронологічної приналежності означених об'єктів.

Було верифіковано чотири місця розташування об'єктів, схожих на зольники або розорані кургани. На схід від с. Веселівка було оглянуто три групи даних об'єктів, які розташовані на плато лівого берега р. Полузир'я. За результатами огляду ділянок було встановлено, що ми маємо справу з трьома групами зольників. Відмінності у характеристиці зольних насипів (висота, насиченість знахідками), дозволяють припускати, що центральна, друга, група може бути найдавнішою, а поселення розвивалось у північному

та південному напрямках. Між цими групами, на космічному знімку помітні 9 плям іншого кольору, які попередньо можна вважати курганами.

На східній околиці с. Мала Рудка на плато лівого берега одного з витоків р. Полузир'я було зафіксовано, що 29 плям світлого кольору на космічному знімку є залишками зольників. На схід від с. Судівка, на лівому березі балки, яка є одним з лівих витоків р. Полузир'я, була підтверджена наявність двох груп зольників. Південну групу можна вважати попередньо, більш давньою, що підтверджується характером знахідок.

Розвідки 2019 р. підтвердили перспективність використання космічних знімків при підготовці до розвідок. Отримані дані доповнили наші знання про поселенські структури ранньо- та середньоскіфського часу біля витоків р. Полузир'я, південніше від добре дослідженого розвідками Диканського «куща» пам'яток. Перевірка даних з фото Google Earth у майбутньому дозволить суттєво доповнити джерельну базу дослідження поселенських структур скіфського часу межиріччя Ворскли та Псла, а подальші їх дослідження нададуть можливість провести палеодемографічний аналіз регіону та виявити динаміку змін його заселеності.

С. С. Ржевуська (Київ)

ТЕРИТОРІЯ ПОШИРЕННЯ АЖУРНИХ БРОНЗОВИХ ПРИКРАС ПІДГІРЦІВСЬКОГО ТИПУ

Поняття «підгірцівський» тип щодо ажурних прикрас сформувалось на основі знахідки скарбу бронзових речей в ур. Човнище біля с. Підгірці на Київщині у 1915 р. Значно пізніше, на дюнному надзаплавному підвищенні, було відкрито епонімний біритуальний могильник, а скарб пов'язано з його функціонуванням. Традиційно до цього типу відносяться бронзові прикраси, виконані у техніці лиття за восковою моделлю, зокрема ажурні та умбоноподібні диски, біметалеві шпильки (фібули) з складноажурним наверхшам, трикутні підвіски, а також цвяхоподібні завушниці, ідентифікуючі локальний варіант мілоградської культури.

Найбільша їх кількість виявлена на території Київського Подніпров'я в межах поселень та могильників, на пам'ятках басейнів Дніпра, Стугни, Снову, а також Південного Бугу. Достеменно відомо про 13 місцезнаходжень ажурних бронзових прикрас підгірцівського типу на теренах України. У трьох випадках їх зафіксо-

вано в закритих комплексах, серед інвентарю ґрунтових інгумаційних поховань (Підгірці, Рудяки) (друга половина VI — початок V ст. до н. е.), а також у кургані № 2 могильника Мізяків (V—IV ст. до н. е.). Підтверджено наявність місцевого бронзоліварного виробництва на поселеннях підгірцівського типу Середнього Подніпров'я (Лютіж, Підгірці, Таценки — 7).

Зауважимо, що такі знахідки фіксуються лише в інгумаційних похованнях, які поширюються на території Київського Подніпров'я з другої половини VI ст. до н. е. Характерною рисою є те, що в цьому регіоні побутували речі, виконані значно складніше, ніж ті, що походять з традиційного ареалу мілоградської культури (городища Асаревичі, Мілоград), де використовувались прості спіральні підтрикутні або ж пляшечкоподібні підвіски з розширенням у нижній частині. Вони не знаходять прямих аналогій серед матеріалів Середнього Подніпров'я. Підвіски, виявлені